

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ПИТАНЬ У КОНСТИТУЦІЇ ПНР 1952 Р.

Патlachuk В. Н.

У статті досліджено особливості правового регулювання релігійних питань у Конституції ПНР 1952 р.

Показано, що після звільнення території Польщі від німецько-фашистських загарбників радянські війська залишилися на її території та стали потужним важелем впливу на політику цієї держави. Основним завданням московських правителів було створення в Польщі прихильного до радянського керівництва уряду, який мав провести націоналізацію підприємств, колективізацію польського селянства, відсторонення від влади представників «експлуаторських» класів та поступове зменшення впливу католицької церкви. З метою надати своїм діям легітимний характер 5 серпня 1949 р. комуністична влада видала декрет «Про захист свободи совісті та віросповідання», який, всупереч своїй назві, був інструментом антицерковної політики.

Показано, що у квітні 1950 р. польський єпископат, потерпаючи від подальших репресій, підписав угоду, укладену владою між державою та церквою, до якої Ватикан та значна частина суспільна поставилися критично. З метою посилення свого впливу комуністи створили Управління у справах релігій, яке фактично координувало репресії проти церков та релігійних об'єднань шляхом взаємодії з Міністерством фінансів та Міністерством освіти.

Доведено, що основною ціллю доктринальних підходів вирішення релігійних питань у Конституції ПНР 1952 р. була реалізація положень стосовно зменшення ролі католицької церкви в суспільному житті країни. Показано, що нормативно-правовий акт був побудований на основі сталінської Конституції 1936 р., яка лицемірно гарантувала свободу совісті та віросповідання, змогу вільно справляти релігійні заходи та обряди. У реальному житті у 30-х роках минулого століття в СРСР почалася кампанія руйнування церков, знищення священнослужителів, а у Польщі у 50-х роках почалися переслідування церковних ієрархів, проведення судових процесів над ними, закриття духовних семінарій та релігійних шкіл, виключення релігійних предметів із програм загальноосвітніх шкіл та університетів.

Доведено, що конфесійна політика Польщі за часів комуністичного правління характеризувалася прове-

денням секуляризації суспільства та знищенням спадщини довоєнної держави.

Ключові слова: Конституція, Польська Народна республіка, комуністичний режим, релігійні питання, конфесійна політика, польський єпископат, ідеологія.

Patlachuk V. N. Legal regulation of religious issues in the Constitution of Poland in 1952

The article examines the peculiarities of legal regulation of religious issues in the Constitution of Poland in 1952.

It is shown that after the liberation of Poland from Nazi invaders, Soviet troops remained on its territory and became a powerful lever of influence on the policy of this state. The main task of the Moscow rulers was to create a pro-Soviet government in Poland, which was to nationalize enterprises, collectivize the Polish peasantry and remove representatives of the “exploiting” classes from power, and gradually reduce the influence of the Catholic Church. In order to make their actions legitimate, on August 5, 1949, the communist authorities issued a decree “On the Protection of Freedom of Conscience and Religion”, which, contrary to its name, was an instrument of anti-church policy.

It is shown that in April 1950, the Polish episcopate, suffering from further repression, signed an agreement concluded by the authorities between the state and the Church, to which the Vatican and much of the public were critical. In order to increase their influence, the Communists established the Office for Religious Affairs, which effectively coordinated repressions against churches and religious associations through cooperation with the Ministry of Finance and the Ministry of Education.

It is proved that the main purpose of doctrinal approaches to religious issues 1952 saw the implementation of provisions to reduce the role of the Catholic Church in the public life of the country. It is shown that the legal act was built on the basis of the Stalinist Constitution of 1936, which hypocritically guaranteed freedom of conscience and religion, the ability to freely perform religious activities and rites. In real life in the 1930s a campaign of church destruction and extermination of clergy began in the USSR, and in Poland in the 1950s persecution of church hierarchs, trials of them, closure of seminaries

and religious schools, and exclusion of religious subjects began.

It has been proved that the confessional policy of Poland during the communist rule was characterized by the secularization of society and the destruction of the legacy of the pre-war state.

Key words: *Constitution, Polish People's Republic, communist regime, religious issues, confessional policy, Polish episcopate, ideology.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Актуальність теми дослідження пов'язана з конфліктною ситуацією, яка склалася нині в Україні у сфері міжконфесійних відносин. Врегулювання цього складного комплексу питань потребує, насамперед, розгляду змісту конституційних положень, які регламентують вирішення цього комплексу проблем. Доцільним є звернення до історичного досвіду конституційного регулювання прав громадян на свободу віросповідання та його порівняння із зарубіжними традиціями. Інтерес до Конституції ПНР 1952 р. є не випадковим, оскільки в ній була реалізована, як і в радянській Україні, модель правового регулювання релігійних питань в умовах комуністичного режиму. Наявність такого досвіду дасть змогу уникнути помилок та прорахунків у цій сфері, що стосується значної кількості парафіян, та конфліктних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що теоретичним підґрунтям розгляду конституційних процесів є роботи М.П. Орзіха, А.Р. Крусян, О.В. Скрипника, Б.О. Страшуна, В.Ф. Погорілка, О.В. Совгирі, Н.К. Шаптали. Незважаючи на ці розробки, у вітчизняній конституційній доктрині відсутні комплексні дослідження проблем регулювання релігійних питань у комуністичній Польщі, що зумовлює їх подальший розгляд.

Метою статті є встановлення особливостей правового регулювання релігійних питань у Конституції ПНР 1952 р.

Виклад основного матеріалу необхідно розпочати з того, що після звільнення Польщі від фашистських загарбників на її території залишились радянські війська, які стали потужним важелем впливу на політику цієї держави. З країн, що потрапили під вплив Радянського Союзу після Другої світової війни, Польща особливо виділялася з позиції виключного становища католицької релігії в суспільстві. Це було пов'язано з віковими традиціями польського католицизму та сприйняттям релігійних засад як основного елементу державності. Духовенство завжди у Польщі було

авторитетом у багатьох справах, посередником конфліктів і стабілізатором, яке гарантувало збереження порядку, справедливості та незалежності країни [1].

Основним завданням московських правителів у післявоєнній Польщі було створення прихильного до радянського керівництва уряду, який мав провести націоналізацію підприємств, колективізацію польського селянства, відсторонити від влади представників «експлуататорських» класів та поступово зменшити вплив католицької церкви. За допомогою різних форм впливу комуністична влада Польщі намагалася зменшити кількість парафіян, позбавити церкву її матеріальної бази, фінансових засад та взяти під контроль її діяльність. Зі своєї сторони польське духовенство та чолі з кардиналом Стефаном Вишинським ставило за мету обмежити репресії проти віруючих та забезпечити їм свободу релігійного життя. Керівники єпископату та єпархії надсилали листи чинній владі, в яких вказувалося на зловживання адміністрацій різних рівнів, а також наводилися факти порушень прав віруючих.

З метою надати своїм діям легітимного характеру 5 серпня 1949 р. комуністична влада прийняла Декрет «Про захист свободи совісті та віросповідання» [2], який, всупереч своїй назві, був інструментом антицерковної політики. Цей нормативно-правовий акт належить до категорії конституційних законів, оскільки, крім конституційних положень, він містив норми кримінального права, які передбачали покарання за порушення його приписів. Цей нормативно-правовий акт складався із 17 статей та 3883 знаків та був підписаний вищими керівниками країни Президентом Польщі Б. Берутом, Прем'єр-міністром І. Кіранкевичем та Міністром юстиції Х. Свентковським. У змісті ст. 1 проголошувалося, що Республіка Польща гарантує усім громадянам свободу совісті та віросповідання. Як вказувалося у ст. 2, особи, які обмежували громадян у правах через їхню релігійну приналежність, релігійні переконання або статус, притягувалися до кримінальної відповідальності у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років. Наступна ст. 3 встановлювала таке саме покарання за дії у вигляді примушення особи брати участь у релігійних заходах або обрядах або за перешкоджання їй брати в них участь. Зміст ст.ст. 4-7 передбачав покарання з різними термінами позбавлення волі у разі зловживання свободою віросповідання, за образи релігійних переконань, публічні образи об'єктів релігійного культу, місць, де проводяться релігійні обряди, та за публічне підбурювання або схвалення релігійних

конфліктів. На додаток до цього ст. 9 передбачала кримінальне покарання за зловживання свободою віросповідання з метою особистої матеріальної чи іншої вигоди, за поширення неправдивих новин або введення в оману інших осіб.

Інтерес викликає наявність у Декреті ст. 11, яка передбачала відповідальність, якщо особа не перешкоджала вчиненню правопорушень, зазначених у ст.ст. 3-10, та встановлювала за це кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років. Аналіз змісту цієї статті показує, що застосування норм цього нормативно-правового акта фактично виносилося на рівень особистого трактування його положень із боку суддів, оскільки в ньому не конкретизувалися ознаки суб'єктів цього правопорушення. Водночас із метою внутрішньої роздробленості Церкви комуністична влада сприяла створенню Комітету священників при Союзі борців за свободу та демократію. До нього комуністи різними способами залучили частину духовенства, згодом названих «священниками-патріотами», які активно підтримували уряд, критикувати Ватикан та польський єпископат. Цей процес супроводжувався закриттям конфесійних шкіл та католицьких молодіжних організацій, ліквідацією влітку 1952 р. духовних семінарій, а також витісненням релігійної освіти зі шкіл та започаткуванням у 1949 р. атеїстичних шкіл.

Наступ комуністичної влади на католицьку церкву активізувався у січні 1950 р., коли була створена церковна благодійна організація «Карітас», яку підтримували «священники-патріоти». У цей період також поширилися випадки захоплення та пограбування церковного майна і секуляризації земель церкви. У квітні 1950 р. польський єпископат, бажаючи зменшити обсяг репресій, підписав угоду, укладену владою між державою та Церквою, яка мала захистити права вірян, але до неї Ватикан та значна частина суспільства поставилися критично. З метою посилення свого впливу комуністи створили Управління у справах релігій, яке фактично координувало репресії проти церков та релігійних об'єднань шляхом взаємодії з Міністерством внутрішніх справ, Міністерством фінансів та Міністерством освіти.

За рішенням Ялтинської конференції у 1944 р. до складу Польщі після закінчення Другої світової війни були передані Сілезія та Помор'я, які мали своїх церковних ієрархів. З метою послаблення католицької церкви в цих регіонах комуністи усунули єпископів із Гданська, Гожува-Великопольського, Ольштина, Ополя та Вроцлава та змусили

кардинала Вишинського погодитися з призначенням у ці регіони прихильних до влади церковних ієрархів.

Починаючи з листопада 1952 р., боротьба комуністичної влади з католицькою церквою перейшла на інший рівень, пов'язаний із кримінальними переслідуваннями. Так, таємною поліцією проводилися обшуки у краківському єпископаті, були заарештовані Варшавський архієпископ та деякі єпископи з його оточення. У 1953 р. був проведений показовий процес над групою священнослужителів, відомий як «суд над курією Кракова», за звинувачення у підтриманні контактів із політичною Радою польських емігрантів. Одночасно була розпочата одна з найбільших антицерковних пропагандистських кампаній, що супроводжувалося відстороненням від виконання своїх обов'язків архієпископа Базяка та підлеглих йому священнослужителів. Така ситуація не змінилася навіть після смерті І.В. Сталіна, яка не вплинула на антирелігійну кампанію у країні. Доказом цього є судовий процес у вересні 1953 р. над єпископом м. Кельце та деякими священнослужителями, яких звинуватили у шпигунстві та зв'язках із німецькими окупантами під час Другої світової війни, що, цілком зрозуміло, не відповідало дійсності.

Конфесійна політика Польщі за часів комуністичного правління (1944-1989 рр.) характеризувалася проведенням секуляризації майна церкви та знищенням спадщини довоєнної держави, яка вважала католицизм важливою складовою частиною національного державотворення. Офіційним виправданням такої політики було проголошене вчення про відокремлення церкви від держави, у той час як неофіційно в країні була прийнята атеїстична ідеологія, тісно пов'язана з марксистсько-ленінською філософією. У результаті силових заходів державі вдалося контролювати багато важливих аспектів релігійного життя більшості конфесій. Наприклад, свобода висунення єпископів та парафіяльних священників була обмежена, а релігійна освіта в школах заборонена. Аналогічним чином, така антицерковна політика застосовувалася і до інших конфесій, які, як правило, зазнавали державного тиску в організаційних та політичних питаннях, а діяльність представників Євангельської реформатської церкви та Свідків Єгови повністю заборонили на території Польщі.

У цей історичний період почалася робота над підготовкою польської конституції 1952 р. З метою легітимізації комуністичної влади, у травні 1951 р. Сейм прийняв Закон про підготовку та порядок

прийняття нової конституції, у вересні цього ж року відбулося перше засідання Конституційного комітету під головуванням Президента Болеслава Берута. У січні 1952 р. проєкт документа був опублікований та переданий на загальнонаціональне обговорення, при цьому остаточний варіант проєкту був попередньо розглянутий І.В. Сталіним, який особисто вніс до нього 50 різних поправок. Нова Конституція була побудована на тих же принципах, що й Конституція СРСР 1936 р. Документ складався з 10 розділів та 91 статті, в ньому дещо по-іншому врегулювалися питання свободи совісті та віросповідання, тісно пов'язавши його з правовим становищем церкви та інших релігійних об'єднань.

Найбільшим обсягом відрізнялася глава VII Конституції ПНР 1952 р. «Основні права та обов'язки громадян», яка складалася з 23 артикулів. Як вказує А. Шуманяк, у змісті цієї глави знайшла відображення соціалістична концепція прав людини, яка означала, що в Основному Законі різні прошарки населення мали різні права, а конституційне законодавство було спрямоване на захист класово-політичних інтересів робітників і селян [3]. Згідно з положеннями цього нормативно-правового акта, громадяни Польщі мали право на труд, відпочинок, освіту, отримання пенсії, соціального страхування та соціальну допомогу. На додаток до цього, згідно зі ст. 69, усі громадяни Польщі, незалежно від їхньої національності, раси чи релігії мали однакові права в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Також друга частина цієї статті забороняла поширення ненависті, що могло спричинити вороже ставлення до людей з іншими релігійними уподобаннями, іншої національності чи раси.

Наступна ст. 70 складалася з трьох пунктів та була повністю присвячена правовому регулюванню релігійних питань. Так, відповідно до п. 1, Польська Республіка гарантувала громадянам свободу совісті та віросповідання, а церква та інші релігійні об'єднання мали право вільно виконувати свої релігійні функції. При цьому Основний Закон забороняв примушувати будь-яку особу до участі в релігійних заходах та обрядах. Своєю чергою п. 2 містив ключове положення, що церква повністю відокремлювалася від держави, а принципи взаємовідносин між державою та церквою, правовий та майновий стан релігійних об'єднань мали регламентуватися конкретними законами. Як вказувалося у п. 3, порушення свободи совісті та релігій із метою завдання шкоди інтересам ПНР підлягали покаранню. Наявність цього пункту

допускала широке трактування свободи релігії та давала змогу владі активно втручатися в релігійне життя.

До статей, які опосередковано пов'язані з релігійними питаннями, слід зарахувати ст. 71, яка декларативно вказувала, що громадяни Польської Республіки мають право на свободу слова, другу, зібрань, мітингів тощо. Для влади ПНР релігія також не мала значення при визначенні принципів виборчого права, оскільки гарантувалося право голосу незалежно від релігійних переконань виборця. Конституція також гарантувала громадянам повну свободу брати участь або не брати участь у релігійних обрядах, вказуючи, що ніхто не може бути примушений до участі або неучасті в них [4]. Загалом зі змісту Конституції 1952 р. випливало, що її дія поширювалася на питання, пов'язані з діяльністю різних конфесій. При цьому в реальному житті комуністична влада стояла на позиціях активної атеїстичної ідеології, антицерковної пропаганди та обмежувальної політики у цій сфері.

Про зв'язок між польською Конституцією 1952 р. та Конституцією СРСР 1936 р. свідчить зміст ст. 124, в якій вказано, що в цілях забезпечення свободи совісті, церква в СРСР відділена від держави, а школа - від церкви. Також вказувалося, що свобода відправлення релігійних культів та свобода антирелігійної пропаганди визнається правом усіх громадян СРСР. Наступна ст. 125 Конституції СРСР 1936 р. гарантувала свободу слова, друку, зборів та мітингів, демонстрацій, що взагалі суперечило повсякденному життю радянських людей.

Висновки. Підбиваючи підсумки цього дослідження, можна констатувати, що основною ціллю доктринальних підходів вирішення релігійних питань у Конституції ПНР 1952 р. була реалізація положень стосовно зменшення ролі католицької церкви в суспільному житті країни. Нормативно-правовий акт був побудований на основі сталінської Конституції 1936 р., яка лицемірно гарантувала свободу совісті та віросповідання, змога вільно виконувати релігійні заходи та обряди. При цьому в реальному житті у 30-х роках минулого століття в СРСР почалася кампанія руйнування церков, знищення священнослужителів, а в Польщі у 50-х роках почалися переслідування церковних ієрархів, проведення судових процесів над ними, закриття духовних семінарій та релігійних шкіл, виключення релігійних предметів із програм загальноосвітніх шкіл та університетів.

Література

1. Zabłocka Magdalena «Solidarność» - Polski Kościół katolicki w okresie PRL. URL: <http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/solidarnosc-polski-kosciol-katolicki-w-okresie-prl/> (дата звернення: 20.04.2021).

2. Ochronie wolności sumienia i wyznania : dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19490450334> (дата звернення: 20.04.2021).

3. Szymaniak Adam. Prawa obywatelskie w Konstytucjach z 1952 r. i 1997 r. analiza porównawcza. *Ruch Prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. Rok LXIII. 2001. Zeszyt 3. S. 31-48.

4. Serzhanova V., Tuora-Schwierskott E. Wolność sumienia i wyznania w konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. *Gdanskie studia prawnicze*. 2018. T. XL. 2018. P. 303-314. URL: [https://prawo.ug.edu.pl/](https://prawo.ug.edu.pl/sites/default/files/_nodes/strona-pia/33461/files/serzhanova.pdf)

[sites/default/files/_nodes/strona-pia/33461/files/serzhanova.pdf](https://prawo.ug.edu.pl/sites/default/files/_nodes/strona-pia/33461/files/serzhanova.pdf) (дата звернення: 20.04.2021).

5. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona : przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19520330232> (дата звернення: 20.04.2021).

6. Конституция Союза Советских Социалистических Республик : принята 5 декабря 1936 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm#10> (дата звернення: 20.04.2021).

Патлчук В. Н.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії права і держави
та конституційного права
Університету державної
фіскальної служби України